

MENÂKIB-I FUZULÎ

İBRAHİM OLGUN

1972 yazında satın aldığım birkaç yazma kitap arasında bir de Farsça *Leylâ ve Mecnun* vardı. Kitabın iç kapağında kurşun kalemle Nizamî'in *Leylâ Mecnun*'u* diye bir yazı bulunuyordu. Kitap, Sivas'da yazılmış; sonunda "evasıt-ı Zilkade 959 der Sivas" kaydını taşıyordu. Çift sütun, temizce bir nestalikle her sayfada 12 beyit bulunuyordu. Baştan 21 varakın kenarında *Menâkıb-ı Fuzulî* başlıklı bir bölüm vardı. Bu bölümün sonuna da 961 tarihi ve ez dest-i Hüseyin bin Arslan kaydı konulmuştu. Kenardaki yazının asıl metinle en küçük bir ilişkisi görülüyordu. Acemî ve tutarsız; hatta yanlış ve uydurma bir Farsçayla kaleme alınmıştı. Daha önce böyle bir yapıtı görmediğim için çarçabuk bir karıştırmayla edindiğim bilgiler beni adeta şaşkınlığa uğratmıştı. Bu menkıbede şimdiye dek bildiklerimizi, duyduklarımızı az çok değiştirecek nitelikte bir şeyler vardı. Bunları bir anda reddetmek, değersiz ve yalan saymaya da gönlüm razı olmuyordu. Burada yazılanları belgelerin ışığında bir kez daha inceleyip değerlendirmenin gereğine inandım.

İçimde Türk edebiyatının bu en büyük şairi üzerinde belki biraz daha aydınlatıcı bir şeyler bulabilme tutkusu vardı. Böyle bir tutkuyla yapıtın üzerine eleştirici bir yöntemle eğilmeyi, hiç değilse Fuzulî ile ilgili olarak, son zamanlarda yapılmış araştırmaların, bu ilişkiyle derlenen bilgilerin eskilerine küçücük bir katkıda bulunabileceğini düşündüm.

*Bu Farsça "*Leyla ve Mecnun*"u inceledikten sonra Hâtîfî'nin *Leyla ve Mecnun* mesnevisi olduğunu gördük. Kitabın sonunda Fazlû'l-lah bin Muhammed Şirazî'nin Nüzhetü'l-ebzar adlı bir kasidesi var. 959 h.de Sivas'da kopye edilmiş, güvenilir bir nüsha.

Hâtîfî, ölm.918 h. (Mevlana Abdullah ya da Abdu'l-Hayy) İran'ın tanınmış şairlerinden Sûfî şair Abdurrahman Câmî'nin kız kardeşinin oğludur. Birçok türden şiir yazmış olmakla birlikte asıl ünü mesnevîciliğindedir. Nizamî'nin *hamse*'sine benzeri bir hamse yazmışsa da, *Leyla ve Mecnun*, *Şîrin ü Husrev*, *Heft-manzar* ve Nizamî'nin *İskender-name*'sine karşılık *Timur-name*'yi yazmıştır; ancak beşinci mesneviyi tamamlayamamıştır. *Timur-namede*, Aksak Timur'un dönemi, savaşları, yazışmaları ve kendisinden sonra gelenlerden söz etmiştir. *Leyla Mecnun* mesnevisi 1788'de Calcuta'da basılmıştır. Hatîfî ve yapıtları üzerinde daha çok bilgi için bkz. *Reyhânetü'l-edeb*, *Kamusu'l-âlâm*, VI, 4721.

Ne de olsa bu bir menkabe'di.¹ Halk arasında, ya da kimi yazılı kaynaklarda bulunan bilgiler burada yer alabilir, şairin yaşamı ve sanatçı kişiliği üzerinde bizi daha bir aydınlığa götürebilirdi. Aslında hangi kahraman ya da ulu kişi için meydana getirilen menkabeler gerçeğe tıpatıp uygun olabilirdi? Menakıbı anlatan Abdülkerim, Farsça olarak kaleme alan da Sivashlı Hüseyin bin Arslan adında biridir. Bağdat'da Medrese-tü'l-Beyzâ²'da öğrenime gitmiş ve böylece gurbete düşmüştür. Kendi oturduğu hücrenin yakınında sessiz sedasız bir medrese arkadaşı vardır. Adı Muhammed Cebbarî³. Bunun babası Bağdad'ın ileri gelenlerinden Süleyman Servân adlı bir kişidir. Muhammed Cebbarî, tatlı, iyi huylu ve yirmi iki yaşlarında bir gençtir. Aslen Hît adı verilen karyedendir. Cebbarî h. 899 yılında orada doğmuştu. Hâce Sadeddin Kaşgarî⁴'den feyz almıştı. "918 de Hoca'nın ölümü üzerine Bağdad'a geliyorlar. İşte, bu sırada bu gencin hücre komşusu oluyor. Fuzulî, o zaman genç, ağırbaşlı, ve biraz da düşünceli görünmektedir. Bu durumu üç yıl kadar sürmüştür. Anlatmaya devam ediyor: "Üç yıl sonra benimle dostluk etmeğe hücreme gelip gitmeğe başla-

¹ Menkabe ya da menkabet, çoğ. Menâkıb. Bir zatın fazl u meziyyetine delâlet eden fıkra ve bundan bahseden makale ve risale-i methiyye. Ş. Sami, Kamus-ı Türkî.

Arapça sözlüklerde محمده , مناقب virtue, excellence. مناقب الرجل : محامده yani, good trails or parts: Geride bıraktığı iyi ve olumlu iz, etki. Bkz. Kamusu'l-asrî.

² Gerek eski kaynaklardan, gerek Bağdat'da bulunmuş dostlarımla ve Irak Kültür Müstesarlığı yetkilileriyle yaptığımız soruşturmalarından Bağdat'da bu adı taşıyan bir medresenin bilinmediğini öğrendik.

³ Cebbara جبارى Musul vilâyetinin Şehr-i Zor Sancağında ve Bağdat hududunda Dicle'nin kenarında bir küçük kasaba olup mukaddema nahiye merkezi idi. Kamus'l A'lâm, III, 1765.

⁴ Sâdettin-i Kaşgarî, ölm. h. 860 (1455). Yaptığımız incelemeye göre, Mevlânâ Nurettin Abdurrahman Câmî'nin ölm. 898 h.(1589), hem şeyhi hem de kayın babasının babasıdır. Öğrenimini tamamladıktan sonra Nakşibendiyye ulularından Nizameddin-i Hâmuş'a intisap etmiştir. Bu zat Alaeddin Ali Attar [ölm. h. 806 (1403)]ın halifesidir. O da tarikat kurucusu Şah Bahaddin-i Nakşibendî ölm. h. 891 (1486)]nin post-nişîni olmuştur. Kaşgarî'nin mezarı Herat'tadır. Bkz. Mehmet Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, st. 1311, III, 18. Abdurrahman Camî, *Nefhatü'l-üns*, Neşr-i Tevhid-i Por, Tahran, 1338, S. 403-405.; Türkçe çevirisi, Lâmiî Çelebi, İst. 1289, S. 442 vd.; Ali Safî, *Reşâhat*, Türkçe çevirisi, Mehmet Maruf, İst. 1291, S. 181-225; Şemsettin Samî, *Kamusu'l-âlâm*, İst. 1311, IV, 2570, Sait Nefisî, *Tarih-i Nazm u Nesr der İran*, Tehran, 1344, II, 784, daha fazla bilgi için bkz. Kufrahî, Kasım, *Nakşibendiliğin Kuruluşu ve yayılışı*, Doktora Tezi, Türkiyat Enstitüsü, S.64 vd. Şimdi Ağrı Senatörü olan Kasım Küfrevî, doğubilimleri konusunda eşsiz bir canlı kaynaktır, araştırmacılığını ve engin bilgisini burada belirtmeği bir görev sayarım. Bu duruma göre h. 860 h. (1455) de ölmüş bulunan Sadettin-i Kaşgarî'nin Fuzulî'nin hocası olması kesinlikle olanaksızdır.

dı. Ben de onu ziyaret ettim. Bir yıl böylece geçti. Biribirimizi iyice anladık. Onun gözlerindeki düşünce ve hayal dikkati çekiyordu. Konuşmaları sâkin, fakat uyanıktı. Kendi yazdığı na'tleri okuyordu. Fikir ve benzetmelerine hayran kaldım. Zaten benim de zevkim ona uygun düşüyordu. "Bana, kalpten kalbe yol vardır",⁵ dedi. Aramızdaki dostluk sağlam bir kale gibiydi. Bir bahar günü Muhammed Cebbarî, düşünce denizine daldı. Hoca'nın dersine gitmedi. Ders münazara dersiydi. Başiboş dolaştı. Bir gün sohbet sırasında feleğin sistemi nedeniyle içten bir ah etti. Sandım ki bu, gurbet üzünlüğündendi. Dedi ki, bu dünyanın cilvesidir. Ey vefalı dostum, senin adın devlet gibi cömerttir. Sana bir söz emanet ediyorum. Bu sözü kalbinde gizli tutacaksın. Artık ettiğim ahlar, bu dünyanın cefasından değil, ahulardan biri içindir. Hücrenin kapısı yönünde Kâzîmiye Camiinin sağ yanındaki yeri göstererek, burası kime aittir, diye sordu. Bu bahçe, hocam İbrahim Kerhî⁶'nin bahçesidir. Arkadaşım, büyük bir coşku ile yere düştü. Türkçenin dışında Arapça olarak Türkçe mi, Arapça mı? Kerç⁷ Türkçesi. Sonra konuşma başka bir konuya geçti. O'nun sorusu üzerine düşünceye daldım. Artık anladım ki soru gereksizdir. Ertesi gün ona uğradım. "Gel vefalı dostum, kalbim ve kalemim ne diyor dinle bak" dedi. Şu şiiri okumaya başladı:

Her gören ayb itdi âb-ı dide-i giryânımı
Eyledim tahkîk görmüş kimse yok cananımı

İkinci menkabe onun aşk sahrası:

Dedi: Ey dost, sır mahvedici bir cevherdir. Kim açıklarsa tehlike yerini ele vermiş olur. Söyleyeceğim sır, kalbinde emanettir. Bu bahçede ben bir âhu gördüm. O benim canımdır. Benim hocamın kızı olduğunu anladım. O eşsiz güzel gibi bu çevrede kimse yoktur. O, gizli bir huridir. Onun halini ve şanını belirttim. O anda Cebbarî'nin gözleri hayal denizine aldı. Gönül gemimin kemendi, onun güzelliğine takıldı... Her gün Leyla ve Mecnun gözümde. Mecnunun çölü, Leyla'nın çadırını görüyorum sanki. Bütün onların elemlerini yaşıyorum. Taş-

⁵ « من القلبِ الى القلبِ سبيلا »

⁶ Kerh: Kamusu'l-A'lâm'da ve öbür kaynaklarda bu adla anılan dokuz, on yer vardır. Bunlar içinde bizi ilgilendiren sanıyoruz ki Kerh-i Bağdat'tır. Harap ve virânelerle çevrili bir duruma geldiğini Yakut bildiriyor. M'arûf-ı Kerhî buradandır. Bağdat'ın bir mahallesi sayılır. Bkz. Yakut el- Hamevi, *Mu'cemü'l-Büldan*, IV,254, Leipzig, 1869. *Kamusu'l Âlâm* V,3839. İbrahim-i Kerhî hakkında bir bilgiye raslayamadık, ancak *Reyhâne'tül Edeb*'de, V,45, Şîa hadis ricalinden bir İbrahim bin Ebi Ziyad Kerhî var.

⁷ Kerç: Nihavend'in doğusunda Karasu Irmağı üzerinde bir kasabadır. Strange, *Büldânü'l Hilafeti Şarkıyye*. Çev: Beşir Franciz, Georges Avvak, S. 232-233.

lık, yolsuz, تنها bir vahada bana firaklı bir biçimde Mecnun için yazılmış defteri verdi. Onun manasından hayret denizine daldım. Bana bütün sırlarını açtı.. Babası Hâce İbrahim-i Kerhî son derece baġnaz. Muhammed Cebbarî hep dinledi. Bir aracı bulmayı düşündük. Seyyit Kasım⁸ güvenilir dostlarımızdandı. Dile düşmekten çekiniyorduk. Bu konunun tamamen aramızda kalmasına karar verdik. Yolunca hareket etmeye koyuldum. Seyyit Kasım'a gittim. Uygun gördü... ile birlikte hocaya gittiler. Muhammed Cebbarî'ye böylece durumu anlattım. İş ters giderse ne olacak dedi ve yazmaya devam etti. Ben yerime gittim, Seyyit Kasım beni istedi. Dedi ki: İş şeyhe açtım. Üç gün bekle, dedi. Sey-

⁸ Rahmetli Prof. Ahmet Ateş tarafından *Türk Dili*'nin 57. Sayısında Fuzulî'nin el yazısıyla 5 Rebiulevvel 950 (8 Haziran 1543) tarihli önemli bir belge yayımlandığını biliyoruz. Bağdatlı Pîr Kasım oğlu İvaz adında biri tarafından Şeyh Sadî'nin *Bostan* adlı ünlü yapıtının bir sayfası kenarına yazılmış bir manzumenin yanında Fuzulî'nin kendi elyazısıyla güzel bir ta'likle şu beyit görülmektedir:

هزاران درود هزاران سلام
زما بر محمد عليه السلام
کتبه عبید مولا محمد فضولی

Ancak Sayın Abdülbaki Gölpınarlı Hocamız bu yazının Fuzulî'nin kendi elyazısı olamayacağını iddia ederek şöyle demektedir (*Fuzuli Divanı*, önsöz, CVII.):

Diyelim ki bu kitap, Fuzulî'nin eline geçmiş; ne diye bu beylik sözü yazar da imzasını atar? Bu beyit birçok yazmalarda, hatta bizim yazmamızda bile var; fakat beyti, yazmayı kopya eden yazar. Bu yazı temellük kaydı da değil; öyle olsa, usûlünce ve kitabın iç kapağı sayılan boş sahifesine yazılır. Sonra o devirlerde Muhammed Fuzulî diye imza atılmaz; hatta bu devirde bile eski tarza uyan, kendisini böyle anmaz; el-fakıyr-ül hakıyr... Muhammed ibni fülân-al şehîr" yahut el-mutahallas bi falan" gibi şeyler yazar. Hepsi bir yana "Molla"ne demek, "Al-Mavlâ", yahut "Monla" denmesi gerek ama hiç kimse, kendisine böyle bir ilim pâyesini veremez; ayıptır.

Bütün bu bakımlardan, bu yazı, kesin olarak Fuzulî'nin değildir. Kurnaz, fakat bilgisiz biri, eline geçirdiği bu kitabı değerlendirmek için bu yazıyı yazmıştır".

Öte yandan Rahmetli Prof. Ahmet Ateş, bize göre "Mevla" okunması gereken yazıyı "molla" okumakla yanlışmıştır. İKetebehu'l-abdî Mevlâ "olsaydı, "Tanrı kullarından Muhammed Fuzulî" olurdu. Bu, nihayet orada andaç olarak bir beyit bulundurmak kendisine başvuran bir dostu memnun etmek için yazılmış bir beyit. Çok bilinen bir beyit de olsa, anlamlı ve sevilmesi gereken bir salât u selâmdır. Zaten kitabı istinsah eden de, hatıraya, duaya düşkün bir kişi olsa gerek. Kitabı yazdıktan sonra şu beyti ilâve etmekten kendini alamıyor:

Munı yazdım yâdigâr olmağışün
İşidenler bir dua kılmağışün

Bizim için önemli olan Fuzulî'nin yaşadığı günlerde Pîr Kasım Bağdatî adını taşıyan birinin yaşamış olduğunu saptamış olmaktır.

Bizden Muhammed'e binlerce selâm ve öġüş, anlamını taşıyan bu beytin altında yukarıdaki tarihle Muhammed Fuzulî imzası vardır. Burada sözü edilen Kasım, Fuzulî'nin *Menakıb*'ne adı geçen Molla Kasım olabilir. Ve onun oġlu İvaz'da baba dostundan böyle bir andaç isteyebilir.

Yit Kasım'dan aldığım bu haberi ona götürdüm. Umut güneşi yerine gelecek. Herşeyi aydınlatacak. Eğer olmazsa boş bir çaba. Ey vefah dostum. İkinci kelimenin fuzul (boş) olduğunu biliyorum, bana hoş geliyor. Ben madem ki fuzul çölünde kalmaya mahkûmum, fuzulî sözcüğü benim şiarım olacaktır. Bir hafta sonra hoca beni çağırdı, hücremine gittim. Yüzü öfkeli görünüyordu. Muhammed Cebbarî durumu benden öğrenmek istedi... Arkadaşıma ne söyleyebilirdim. Ne yapabilirdim. Bir süre durumu idare etmek gerekecekti. Zira kız bir melek, baba mutaasıp, arkadaşım ise rind. Geceleyin onun hücremine uğradım. Ne yaptın, diye sordu. Henüz durum anlaşılmadı, dedim. Dedi ki, ey dostum, ben padişahların sahrasına dahil olmadım, ama fuzul sahrasında seyrettim. Madem ki değişmekte olan bu alemde, her bir feza yok olmaya mahkûmdur, bu fezada? kalmayı yeğliyorum. Ve şu şiiri okudu:

Beni candan usandırdı cefadan yar usanmaz mı

Felekler yandı ahımdan muradım şem'i yanmaz mı

Dinlediğim bu şiir beni çok etkiledi. Bütün aramızda geçen macera bu şiirde görülmüyordu. Bu güçlü hayal beni duygulandırdı. Neye yarar ki, arkadaşım rind, hoca mutaasıp, bunu ona nasıl açabilirdim? Seyyit Kasım'dan yardım umuyordum. Bundan sonra bana dedi ki, ey benim sözüne güvenilir sırdaşım, bundan sonra benim adım Cebbarî değil, Fuzulî'bir. Eğer benim dostumsan bana böyle hitab et. Öyleyse benim de adım Ahdî olsun, dedim. Çok sevindi. Kim bana yardım ederse mutlu olsun, dedi. Sonra bir defter getirdi, artık münacât yazacağım. Ancak, gönlüm, Leyla Mecnun'un ıstırap alanına düştü. Mecnun'un aşk ayrılığının ıstırapı benim için büyük bir kitap oldu.

İzin istedim, ertesi gün Seyyit Kasım'a gittim. Konuyu aramızda uzun uzun konuştuk. Şöyle bir çare bulduk. "Ey devlet yıldızı, bu bir kadın işidir. Bir kadın bu işi pekâlâ becerebilir. Çünkü, kız gizli bir yerdedir. Bahçe ve evdedir". Peki, dedi. Ben bir hanım gönderdim. Geceleyin Fuzulî'nin hücremine geldim. Alabildiğine üzgündü. Beni görünce sevindi, yardan ne haber? dedi: Buradan haber zaman haberidir. Bir haber dinle bak, gönlüm ne diyor:

Dehenin derdime derman dediler cânânın

Bildiler derdimi yoktur dediler dermanın

.....

Anladım ki arkadaşım aşk deryasına düşmüş, üzümlere iznini istedim. Dedi ki, ey dost, güçsüzlük dalgasından gönlüm gamla dolmuştur. Ben bu feleğin esiri değilim, kendi gönlümün esiriyim. Gönlüm ne derse ben ona tercümanım:

Reng-i ruyunden dem urmuş saġar-ı sahbaya bah
Afitab ile kılur dava tutulmuş aya bah

.....

Dert ve ıstırabımı anlatan kimi sözlerden sonra içinden bir ah çekti ve şunu okudu:

Öyle sermestem ki idrâk etmezem dünya nedir
Men kimem saki olan kimdir mey ü sahbâ nedir

İşte böyle ey yaralı gönlümün dostu, deyip sırrımı açıkladı. Ben, yakayı ele vermiş ve tuzaġa düşürülmüş biriyim. Tanrı'dan başka hiçbir kimseye minnetim yok. Gümüş, altın, ya da gevher hiç birinde gözüm yok... Her bir güzel ki gönlümün coşkusu ondandır.. Bu sözlerden hayrette kaldım. Aşıkların hayallerinden doğuşlar böyle oluyor. Ona dedim ki, bu iş ne denli zor ise de umarım ürününü verir... Bir hafta sonra Seyyit Kasım'la beraberdik. Aracı kadından haber geldi. Umut verici değil. "O Fuzulî benim için kurban olsun, bu saçma bizim aramızda kaldı", demiş. Ben daima Fuzulî ile sohbete devam ediyorum. Leyla Mecnun'u yazarken, ansızın içinden bir ah etti. Dinle bak, hayatımın defteri ne diyor dedi ve okudu:

Ol ki her saat gülerdi çeşm-i giryanım görüb
Aġlar oldu hâline bî-rahm cânânım görüb

.....

Sonra dedi ki, ey vefalı dostum zaman gönlüme öyle bir gam bırakıyor ki, vücudum feleġin basamakları, ben kafes dışında bir rindim, o baġnazlık kafesinde tutuklu. Durumuna şükretti. Sonuç ne olacak diye kuşku içindeyim, dedi. Her şeyi olduğu gibi anlattım. Ona, umudu kesmemek gerektiğini söyledim. Güldü, memnun oldu. Himmetin var olsun, dedi. Şu beyitleri okudu:

Beni zikr itmez il efsane-i Mecnun'a mâildir
Ne benzer ol bana derdi anın dermane kabildir

.....

Fuzulî bundan sonra Dicle kıyısında Sûku's-Şam⁹ denilen yerde Medresetül'l-Hattat'da kaldı. Güzel yazı yazmayı orada bir hücrede elde etti. İlk gidişinde beraberdik. Gece yarısına dek ayrılık âleminden konuştuk. Fuzulî, gayet

⁹ Sûk bâbü's Şam Bağdad'ın kapılarından biri olan Babu's-Şam dışında el-Kerh semtinde meydana gelen çarşı. Daha sonra Sûku'l-Kerh olarak anılmıştır. *Delil Harita*, Bağdad, yayımlayan: Dr. Mustafa Cevat, Dr. Ahmet Susa, Bağdad, 1958, S. 73.

güzel, açık seçik konuşuyordu. Bir umman gibiydi, her bir dalgası gevher saçıyor. Şaşkınlık denizine dalmıştım sanki. O denli uyanık, zeki bir kişiydi ki sözleri birbiri ardına getiriyordu.

— Ey Kerîmü'l-ahd, senden çok memnunum. Bana dostluk ettin. Ben şimdi taassup tuzağımdan rintlik sahrasına uçacağım. Ta ezelden beri bilinir ki, bütün güzeller saftır. Fakat aşıklarına cevr ederler. O da haklı, ben de haklıyım; ama, bu özür aşkımanın ikbalinin dayanağıdır. Söyledi ve okudu:

Penbe-i dağ-ı cünûn içre nihândır bedenim

Diri oldukça libâsım budur ancak kefenim

.....

Vatanımdır vatanımdır vatanımdır vatanım¹⁰

Bu sözleri duyunca anladım ki Fuzulî denizin derinliklerinden kenarına dek dalgadır. Vefa deryasında eşsiz, benzersiz bir gemi. Ben bu şaşkınlıkla doldoluydum. Dedi ki, ey vefalı dostum, benim bütün sırlarım sana yabancı değil, son mısrada, vatanımdır, sözcükleri üç kelimedir, sana açıklayayım. Bu mısra 927 yılının anısıdır. Onun yarısı doğduğum yer olan Hît¹¹'tir. Bu sayılar onu belirtir. Bu benim eski yerimdir. Büyük babam Türk¹² soyundan, Ali Şîr, Cebbare'ye göç etmiş. Ben Hît'liyim; zira orada doğdum. Aşiretim Oğuzlardan Ha-

¹⁰ Gerçi ebced hesabına göre *طنندر و* sözcüğü 309 dur. Üç katı 927 ye denk düşer. *هیت* ise 415'tir. Bu 927 nin nasıl yarısı olur. Burada Hît üzerine yapılan hesap bu sözlere uymuyor.

¹¹ *Mu'cemu'l-büldan*'da aynen şu sözler var:

« وهى بلدة على الفرات من نواحي بغداد فوق الانبار ذات نخل كثير و خيرات واسعة »

“Anbar üzerinde Bağdat nahiyelerinden Fırat üzerinde bir beldedir. Hurmalık ve geniş hayır kurumlarıyla dolu....” *Mu'cem* V, 997. Ayrıca, Birecik ile Hille arasında önemli iskelelerden biri, Gemilerin uğradıkları yerler şunlardır: Birecik, Balis, Caber, Rakka, Siffeyn, Rahbe, Âne, Hadîse, Hît, Fellûca, Hille. XVI. yy. sonunda Âne Sancağına bağlı bir timar imiş: Bkz. *Tarihü'l-Irak*. IV, 106.

¹² Sayın Agah Sırrı Levend'in yayınladığı belge buradaki bilgiyi destekler niteliktedir. II. Selim dönemi tabiblerinden Nidaî Çelebi'nin bir yapıtından şu not Fuzulî'nin Türkmen olduğunu açıkça ortaya koymaktadır:

“Fakir Bağdat'a varduğum sene fevt oldu. Evlâtlarından Fazh Çelebi ile ziyade sohbet ve dostluk ettik. Mevlana Akkoyunlu Türkmanından imiş. Bağdat'da neşv ü nemâ bulmuş bir ârif-i cân idi. Sâhip-derûndan çok kimesne ile görüşmüş ve her fenne dahl itmiş idi.” Fuzulî Akkoyunlu mudur? *Şadırvan*, haftalık sanat mecmuası, Sayı: 1, 1 Nisan 1949, S. 5.

lim Şiranedir, Turan'da Kûh-i Sefid¹³'den. Sonra dedi ki, bugün ayrılık günüdür. Ayrılık arkadaşlardan ayrılıktır. Öbür ayrılık benimle birlikte gider.

Sûk-uş-Şam'da bir hücrem vardı. Aramız o denli uzak değildi... Sonra, Fuzulî, söyleyeyim yaz, dedi. O söylemeğe başladı, ben yazdım. Ayrılık gününün hayal ürünü şöylece ortaya çıktı.

Değilsin çokdan ey gerdun cihanı seyre yoldaşım
N'ola ham olsa kaddim senden artuktur benim başım

.....

Sonra kağıdı bana verdi. Bak ey dostum senden ayrı değilim, dedi. Bu arkadaşımın ruk'a-yı tasviri idi. Maharetine şaştım kaldım. Biliyordum ki. Fuzulî'nin güzel yazısı vardı. O resimdeki yüzünde hayal ve düşünce seziliyordu... Bu benim aşkımin sermayesidir, dinle bak ne diyor:

Gör sirişkim şeb-i hicran dime ki kandır bu
Zerre zerre şerer-i ateş-i hicrandır bu

.....

Bu firaklı şiiri söyledikten sonra, gönlüm buradan ayrılmak istiyor. Gürültü patırtıdan uzak olayım. Beni tamamen unut. Anladım ki, onun hayal evinde ayrılık hüznünün belirtileri var.

Sonra dedim ki ey dost, artık ayrılma vaktimiz geldi. Önce sözünü ettiğin ağyar kimdir? Ey dostum, her vakit sözünü ettiğim ağyar, o denli kötü mayalı ki, yılandan beterdir. Önce belirtmiştim, ancak benim için gam değil, bu gibi kişiler böyle kötü işler yapıyorlar. Benim her şeyden haberim var; zira, "her gizli ikiyi aşınca yayılır"¹⁴ demişlerdir. Ama, ben bunun dışındayım. Sırları-

¹³ Kûh-i Sefid: Kazerun, Irak-ı Acem, Hunser-dispul yolu üzerinde bir dağ olup, geçidinin adı İsvit-kale, Türkçesi, İsvit-düz. Kal'a-i İsfendiyar da denir. Strange, *Büldanü'l-Hilâfeti Şar-kiyye*. Çev: Beşir Franciz, Georges, Avvak, S. 300.

Irak coğrafyası ile ilgili olarak bize sözlü bilgi veren ve kaynak sağlayan değerli arkadaşım İsmet Parmaksızoğlu'na teşekkürü bir görev sayarım.

Ben, bu yazıyı yazdıktan sonra Pakistan'a gittim. Peşaver'den ünlü Hayber geçidini aşıp da Afganistan sınırına girince sağlı sollu yüksek dağların arasında bir vâdiden geçtim. Yanımdakilere bu iki büyük dağın adını sordum. Biri Hindikuş dağları, öbürü Kûh-ı Yefid'dir dediler.

¹⁴ Arapça şöyle bir söz var:

العالم ليس في القرطاص ضاع
الشيء إذا جاوز الا اثنتين شاع

Anlamı: Bilim, kağıda alınmazsa (yazılmazsa) kaybolur. Bir şey ikiyi aşarsa (iki dudak ya da iki kişi) yayılır.

rımı açıklayayım... Sonra o sevgili için söylüyor:

Raz-ı aşkın saklaram ilden senin ey serv-i naz
Kesse başım şem' gibi mümkün değil ifşa-yı raz

Geceleyin Suku's-Şam'da Oran Gazi türbesine dek gittim. Şiilik tasladım.. Sadık dostun ve gurbetin tasesından kuşum ve şaşkınlığım arttı. On beş gün sonra onun hücreğine gittim. Onu o denli sevinçli buldum ki, konuşurken her bir sözünde bir derin hikmet seziliyordu. Ey aziz dost bu alemde iyilik iyilik getirecektir. Kim ki iyi yaratılıştan uzak, perişandır, mustarıptır... Ve dedi:

Kılmağıl muhkem gönül dünyada akd-i irtibat
Sen bir avare misafirsin bu bir viran ribat

Sonra bir yıl böylece geçti. Bir bahar günü bana bir mektup gönderdi. Kalktım hücreğine gittim. Bir hayli konuştuktan sonra dedi ki, ey can dostum, yer değiştirmeye karar verildi. Senin için kitabımı yadigâr olarak yazdım, resmim de onun ardındadır. Onu bu gurbet yerinin bir anısı olarak sana göndereceğim. Bu konuşmadan sonra izin istedi ve şunları okudu:

قدانار العشق للعشاق منهاج الهدا
Salik-i râh-ı hakikat aşka eyler iktida

Vedalaştıktan sonra Fuzulî'nin Hille'ye gittiğini duydum. Orada gönül rahatlığı ile kalmış. Bu ayrılık bana çok güç gelmişti. Bu dostum sanki hayalinin aynasıydı. Bu ayrılık bana bütün gurbet surlarını gösterdi. On yıl sonra ondan Sivas'ta iken mektup aldım. Şöyle diyordu: Benim bu mektubum eline geçince ben Hille'den Sivas'a gelmiş bulunacağım. Beni kaderimin dizgini buraya çekti. Birlik kayığında güvenlik içindeyim. Madem ki sen buradasın, hayalim de buradadır. Sevgiliyi bana talih Bağdad'da gösterdi ama, ...Sivas'ta verdi. Uzun yıllar böylece sohbetinde kaldık. Tanrı'nın ¹⁵و جعلنا زوجين الا اثنين buyruğunca. Azizim, o başbaşa kaldığımız uzun geceler benim için ne denli feyizli oldu bilemezsin. Küçük bir aşk penceresinden bana aşk kıvılcımını sıçradı. Gerçi çevre buna elverişli değildi. Bütün çabalar hiç bir yarar sağlamıyordu. Bu hava içinde ben de şunları söyledim:

Ey âftâb ki ez koca biyâyî

.....

...Artık mecaz gerçeğe dönüştü. Bu, dostuma yadigârım olsun. O kitap be-

¹⁵ Gerçi Kur'anda yüce Tanrı'nın birçok şeyleri çift yarattığını belirten altı ayrı ayet var ise de biz buradaki ifadeye raslamadık.

nim ahımın soluğudur....hoşça kal, dedi. O gönderdiği *Leyla Mecnun*, mecmua-yı hayatım oldu. O gitti. Onun parmaklarının eseri olan yazısı gönlümde yadigâr kaldı. Onun gazelleri ve mektubu hâlâ yanımdadır. Defteri bende o günden bugüne hatıra olarak duruyor. Bu defteri 961 yılında yazdım. Bu yıl gurbetten Sivas'a gelmiştim.

Yazan Hüseyin bin Arslan
Tarih 961

Burada verilen bilgileri yer yer önemli bulmamak olanaksızdır. Tarihsel bilgilerin ışığında bunları tartışmak her halde büyük şairimizin yaşamı ve kişiliği yönünden değerli olacaktır. Biz elimizden geldiğince, eleştirili bir yöntem uygulayarak ön yargılardan uzak bir biçimde belgeleri değerlendirmeye çalışacağız. Gerçi daha önce Prof. Karahan bu konuda son sözünü kesin bir dille belirtmiş,¹⁶ Sayın Abdülbaki Gölpınarlı¹⁷ da aynı kanıya katılarak bu yapıtın Fuzulî'yle

¹⁶ Prof. Karahan, kitabının Notlar ve Açıklamalar bölümünde *Menakıb-name* üzerine aynen şunları yazmaktadır: "Fuzulî'nin hayatı etrafında uydurulan bir *Menakıb-nâme* hakkında da birkaç satır yazacağız: Kitapçı Raif Yelkenci'nin tetkik edilmek üzere müellife tevdi ettiği bu uydurma *Menakıb-ı Fuzulî*'ye dair evvelce bir makale yayımlamıştık. 'Bkz. Abdülkadir Karahan, Edebi Sahterkârlıklar, *Tasvir*, 10 Eylül 1948.

bu uydurma *Menakıb-ı Fuzulî*'ye dair evvelce bir makale yayımlamıştık. 'Bk. Abdülkadir Karahan, Serapa sahte olan ve Hatifi'nin eski bir *Leyla ve Mecnun* mesnevisi'nin hasiyesine-güya 961 tarihinde Sivas'ta Hüseyin b. Arslan hattı ile yazılan bu risale, hakikatte son çeyrek yüzyıl içinde bozuk bir Farsça ile işlenmiş edebî bir suçtan ibaret olup ilmi bakımdan zerrece değer taşımamaktadır.

Fuzulî'nin 899 tarihinde Hit karyesinde doğduğundan, asıl adının Mehmet Cebbarî olduğundan bahseden sahte menkabeci, şairin Hille'den kalkıp Sivas'a gittiğini ve sonra Kerbela'ya döndüğünü bile bahis mevzuu etmiştir.

İlim ahlâkından mahrum biri tarafından uydurulduğuna şüphe olmayan bu risale üzerinde, birkaç satırla dahi olsa, duruşumuzun sebebi, günün birinde bu kabil başka tertiplerle de karşılaşmanın mümkün olduğuna dikkati çekmek ve hatta ilk bakışta vesika gibi gözükten kayıtları dahi iyice incelemeyen, kaynaklarla karşılaştırmadan, tetkik, kontrol ve mukayese etmeden kullanmanın mahzurlarını bu vesile ile belirtmektir. Nadiren de olsa bazı salâhiyet sahiplerinin, bu soydan nesnelere iğfal edildiklerini görmek, bu ikazımızın yersiz olmadığını göstermeğe elverir. "Abdülkadir Karahan, *Fuzulî, Muhiti, Hayatı ve Şahsiyeti*, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü: Doktora Tezleri -No: 2, İbrahim Horoz Basımevi, 1949, S. 281.

¹⁷ "Konyada bilgisiz ve bilgisizliği kadar cesur, seyyar bir kitapçı vardır. Yepyeni kağıtlara kafiyesiz, vezinsiz bir şeyler karalar zamanın modası Hiti-Hitit, falan-filan gibi şeyleri de katmayı ihmal etmez. Onlara birer ad takar, sözüm ona Arapça ketebel ekler, saf-dil, sade-levh kişilere satar, onlar da mal bulmuş mağribî gibi bunları bastırırlar, bunlara dair sözler ederlerdi. Konya'da eski talebemden birinde bir çeşit *Fuzulî Menakibi* de görmüştüm." Yunus Emre, *Risalat al Nushiyya* ve Divan: Abdülbaki Gölpınarlı'nın Önsöz lügat ve açıklamalarıyla. İst. 1965, S. 31.

hiç bir ilişkisi olamayacağını söylemişlerdir. Buna karşılık Sayın Cahit Öztelli de *Türk Dili*'nde yazdığı bir yazıda özetle, böyle bir belgenin değersiz olamayacağını birkaç madde halinde kanıtlamaya çalışmıştır.

Cahit Öztelli, bu konuda yazdığı yazıda: "Son günlerde elimize iki Fuzulî Menâkıbı kopyası geçti. Bunlardan birisi aşağıda söz konusu olan, Karahan'ın gördüğü menakıbın kopyasıdır ki aslı, kopyayı kendisinden aldığımız kişide iken her nasılsa elinden çıkmış ve İstanbul'da Kitapçı Raif Yelkenci'nin eline geçmiştir. İkincisi, 1284de Tebriz'de basılan¹⁸ içinde Fuzulî'nin Türkçe *Divan*'ı, *Sâki-name*'si, *Benkü Bade*'si bulunan taş basma kitabın sonuna eklenmiştir. Metin itibariyle her ikisi de aynıdır. Yalnız ikincisinin başında, birincide olmayan ve çevirisi Fuzulî'nin menakibi olup onun samimi dostu Sivashlı Abdülkerim Ahdî tarafından söylenmiştir. Ve sonunda da Divrikli Süleyman bin Ömer tarafından 1285 de istinsah edilmiştir, kayıtları vardır. Bu menakıpların ikisi de Farsçadır. Metin arasında Türkçe gazeller var.

Ve daha sonra Abdülkadir Karahan tarafından *Tasvir* gazetesinde yazılan, bu *menakıb*'ın uydurma olduğunu belirttiği yazısındaki görüşlere karşı çıkmış ve, "biz son araştırmaları gözden geçirdikten sonra *menâkıb*ın hemen uydurma olduğu yargısının doğru olmadığı kanısına vardık." diyerek Karahan'ın *Tasvir* Gazetesinde ileri sürdüğü¹⁹ görüşleri benimsemediğini belirtmiştir.

Biz de metni ve bu konuda yapılan öbür yayımları, metinde geçen yer adlarını değerlendirmeye çalışarak konuya bir kez daha eğilme gereğini duymuş bulunuyoruz:

Edindiğimiz kanıya göre bu metin, 961 h. yılında yazılmamıştır. Burada kullanılan sözcüklere bakılarak, Tanzimattan sonra yazıldığı kolaylıkla kestirilebilir. Yazan kişinin Farsçayı kesinlikle bilmediği, okullarda öğrendiği Farsça sözcüklerle ve Türkçe düşünerek yalan yanlış bir metin ortaya koyduğu anlaşılmaktadır. Örneğin, şiirlerden Türkçe olanlar ve Fuzulî Divanında bulunanların dışındakiler vezin ve kafiye gibi teknik kusurlarla dopdoludur. Metinde geçen ve çok acayip olarak niteleyebileceğimiz şu sözlere bir göz atalım: "Ter ü taze lik sâkin, ber-devâm, iâde-i ziyâret. gümânîdem ki, dil-ârâyı bâ-hemtâ, işrâb-ı ma'na, firâk-aver, ez şâyia muhteriz bûdem, müşâvere kerdîm, der vâdi-i taasup pûyan, der in fezâ mânden tercih kerdem, henüz nâ-muayyen gibi daha pek çok sözlerin Farsça ile ilişkisi olamaya-

¹⁸ Bu matbu nüshaya eklenen *Menakıb-nâmenin* de el yazısıyla yazılmış olduğunu Sayın Cahit Öztelli'ye sorarak öğrendim.

¹⁹ Bkz. Abdülkadir Karahan, Edebi Sahtekârlıklar, *Tasvir*, 10 Eylül 1948.

cağı gibi, bunlardan pek çoğu Farsça olup da anlam değiştirmiş ve Tanzimat sonrası Osmanlıcasından alınmış sözler, ya da söz dizileridir.

Doğuda kitap uydurmacılığı bir hüner haline gelmiştir. Bu işi çok acemîce ve gelişi güzel yapanlar olduğu gibi, az da olsa bilgili ve ustaca becerebilenler de vardır. Bu işin, dünyaca tanınmış doğubilimcilerini, yazıdan, kağıttan, mürekkepten, tezhipten, ciltten anlayan nice büyük ustaları, derin bilginleri yanıltacak kadar hünerli elemanları vardır. Bunlar eşi bulunmayan çok değerli kitapları, anlaşılamayacak gibi taklit ederek büyük maddî olanaklar sağlarlar. Bir bölümü de bu sahteciliği ilgi uyandırmak, ya da ünlü kişi olmak kompleksine yaparlar. Ne amaçla olursa olsun bilim dünyasını yanıltmaya çalışan bu ruh hastalarının işledikleri suç hoş karşılanamaz. Dünyaca tanınmış ve yurdumuzda uzun süre kalmış bulunan İranlı Prof. Moctaba Mînovî, bu kitap sahteciliği üzerine *Şarkiyat Mecmuası*²⁰nda uzun ve çok değerli bir yazı yayınlamıştır. Cahit Öztelli'nin *Fuzulî Menakıbı*'yla ilgili yazıları bana Konya'lı İbrahim Aczî Kendî²¹den aldığı söylemiş olması da, üzerinde dikkatle durulacak bir noktadır. Emekli öğretmen ve gazeteci iken 10 Ağustos 1965 yılında ölmüş bulunan bu kişi, daha çok bulunduğu yörenin folklor ve halk edebiyatı konularıyla uğraşmış olmakla birlikte asılsız kitaplar ortaya koymakla da ün yapmıştır.

Daha önce ortaya attığı *Tevârih-i Âl-i Karaman* ve Ünsî²²'nin *Selçuk Şehnamesi* büyük bir ilgi toplamış, bu yapıtla Türk tarihinin önemli bir dönemini aydınlattığı kanısı verilmek istenmiş, o dönemin cumhurbaşkanı'nın bile bu yapıt üzerine ilgisinin çekilmesi sağlanmıştır. Sonra bu uydurma tarih o zamanki Konya Müzesi Müdürü Mesut Kuman tarafından bir kitap halinde de yayınlanmıştır. Nitekim, Prof. Mükrimin Halil ve Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Atsız aracılığıyla bu yapıtın doğru olup olmadığı üzerinde sorulara olumsuz cevap vermişlerdir. Bundan sonra bu asılsız kitap hakkındaki

²⁰ Prof. Muctaba Minovî: *Kabus-name*'nin Yeni Nüshası Hakkında, *Şarkiyat Mec.* II, 105. İst. 1957.

²¹ İbrahim Aczî Kendî, 1882 de Konya'da doğmuş, Mülkiye'yi bitirdikten sonra, Maliye memurluklarında bulunmuş, rüştiye'de öğretmenlik yapmıştır. *Konya Dergisinde*, *Demokrat Konya Gazetesinde* o yörenin folklor ve halk ozanlarıyla ilgili konularını işlemiştir. 1936 yılında emekliye ayrılmış olan İbrahim Aczî 10 Ağustos 1965 yılında ölmüştür. Daha çok bilgi için bkz. Cahit Öztelli, *Folklor Araştırmaları Dergisi*, Cilt V, yıl 9, 1958, Sayı: 104, S. 1958.

²² Önce M. Ferit Uğur tarafından *Tevarih-i Âl-i Karaman* üzerine birkaç yazı yazılmış, bkz. *Konya*, sayı 30, 1939, daha sonra da yine Mesut Kuman tarafından Ünsî'nin *Selçuk Şehnamesi Hakkında Birkaç Söz*" başlıklı yazı aynı dergi, Sayı: 47, Eylül 1947. Sonra da aynı yazarın bu konuda yayımladığı kitap.

yayınlar yine de sürüp gitmiştir. Daha sonraki yıllarda Prof. Mükrimin Halil Yınanç, kendi kitabının önsözünde bu sahteciliği daha açık bir dille ortaya koymuştur²³.

Biz bu asılsız Şehnamedeki uydurma Farsçayla *Menakıb*'daki vezin ve kafiye bozuklukları arasında bir benzerlik hatta bir özdeşlik gördük.

Yukarıda belirttiğimiz gibi zayıf ve kusurlu yönlerini gözdüğümüz bu *Menakıbnâme*'de, Kerkük ve çevresinde, hatta Güney-Doğu Anadolu'nun kimi yörelerinde yaşamakta olan bu konuyla ilgili halk söylentilerinin yaşadığına inanıyoruz.

Nitekim, bugün bu çevrenin folklorunu inceleyenlerin *Menakıb*'de verilen bilgilere yakın derlemeler yaptıkları öğreniyoruz²⁴. *Menakıb*'de geçen Sûku's-şam, Kerh, Kerç, Kâzımıyye, Cebbare, v. b. yerlerin bir bölümü bugün bilindiği gibi, kimileri de tarihî kaynaklarda görülmektedir. Rahmetli Prof. Ahmet Ateş'in bir yazısından "Fuzulî'nin Elyazısı²⁵, *Türk Dili*, sayı 57" Fuzulî'nin Kasım adlı bir arkadaşı olduğunu öğreniyoruz. Bu yazıdan edindiğimiz bilgiye göre, Pîr Kasım-oğlu İvaz, 950 h. yılında istinsah ettiği bir kitabı Fuzulî'ye götürür, kendisine yâdigâr olarak birkaç satır yazmasını ister. Molla Kasım'ın bu olayla bir ilgisi olabilir mi, bilemeyiz, ancak Kasım adının büsbütün yabancı olmadığını düşünebiliriz. Fuzulî gibi ünlü bir şair için bir takım menkabelerin meydana getirilebileceğini ve de kimi yapıtların ona mal edilebileceğini kabul etmek gayet olağandır. Nitekim, bir süre önce güvenilir kişilere Fuzulî'nin bir mesnevisi olarak bildirilen *Sohbetül Esmâr*'ın gerçekten Fuzulî'ye ait bir mesnevi olmadığını sonradan arkadaşım Dr. Sedit Yüksel'in *Türkoloji Dergisi*'nde yayımlı bir makalede kanıtlamış olduğunu görüyoruz²⁶.

²³ "Yalnız Lütfî ve Ünsî Şehnameleri ile *Tezkeretü'l-iber ve'lâsar*'da mevcut olan malumat-tarihî doğruluk bakımından-ancak efsanevî ve hurafevî bir mahiyet arz etmektedir. Bundan başka bu üç kitapta mevcut olan bazı vesikaların ve istilahların muahhar asırlarda ortaya çıkmaları, bu kitapların XIV. asırda değil, XVI. asırdan sonra ve hatta zamanımızda uydurulmuş oldukları ihtimalini ortaya koyduğu gibi bu eserlerin hakikaten XIV. asırda yazılmış olmaları-çok kitapta olduğu gibi- muahharan müstensihlerin tahriplerine ve ilâvelerine uğramış bulunmaları zannını da meydana getirmektedir". Yınanç, Mükrimin, Halil, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri Anadolunun Fethi*, İst. Burhaneddin Mat, 1944, s. 10, dipnotu.

²⁴ Sayın İbrahim Dakukî, bizim bu konudaki sorumuzu şöyle yanıtlıyordu: "... gelecek mektupta yazacağım, zira Fuzulî hakkında menkabeler toplayan başka bir arkadaşım ile görüşmem lâzımdır."

²⁵ Bkz. dipnotu: 8, bu yazıdan Fuzulî'nin hatta çalıştığı anlaşılıyor.

²⁶ Sedit Yüksel: *Sohbetü'l-Esmâr* Fuzulî'nin değildir. *Türkoloji Dergisi*, IV. sayı: 1, s. 115- 136. Ankara Üniversitesi Basımevi, 1972.

Fuzulî üzerine 400. Ölüm yıldönümünde büyük ölçüde yayın yapıldığını da burada belirtmek gerekir²⁷. Çoğu Azerbaycan'da kiril yazıyla çıkan bu kitapları tanıtmak bize göre gerekli ve önemli bir hizmettir. Türkiyemiz'de Fuzulî üzerine Prof. Karahan'ın doktora tezinden sonra önemli ve geniş bir yayın yapılmamış olması gerçekten üzücüdür²⁸. Azerbaycan'da yapı-

²⁷ Fuzulî'nin ölümünün 400. Yıldönümü dolayısıyla Bakü'de yayınlanan kitaplar şunlardır:

1- Beş ciltlik *Fuzulî Külliyyatı*: Külliyyat-ı Fuzulî'deki bütün yapıtları içine almaktadır. (Arapça ve Farsça divan dışında Külliyyat)'ın ciltleri 1958-1962 yılları arasında yayınlanmıştır. Redaktörü Hâmit Arash'dır.

2- Mîr Celâl, *Fuzulî'nin Sanatkârlığı*, 1958.

3- Hâmit Arash: *Büyük Azerbaycan Şairi Fuzulî* (araştırma) 1958.

4- *Muhammed Fuzulî: Yazılar* (Azerbaycan Yazarları tarafından toplanan makaleler) 1958.

5- *Fuzulî: Seçilmiş Eserleri*, Yay.: Hâmit Arash, 1958.

6- *Fuzulî'nin 980/1572 de yazılan ve en eski el yazma divanının tıpkıbasımı*, 1958.

7- İlimler Akademisi'nin *Fuzulî Özel Sayısı* (dergi), 1958.

Bu yapıtların hepsi kiril harfleriyle yazılmıştır.

8- *Leyla ve Mecnun*, Yay.: Hâmit Arash, Arap alfabesiyle, 1958.

9- *Fuzulî, 400. Yıl dolayısıyla*, Rusça, 1958.

10- *Fuzulî'nin Arapça Divanı*.

11- Muhammed Fuzulî; *Mallau'l-itikad ve'l-Kesai'di'l-Arabiyye*, Arapça, Hamit Arash'nın bir önsözüyle, 1958.

Bunlardan başka Azerbaycan'da Fuzulî hakkında:

12- Mirzaga Kulizade: *Fuzulî'nin Lirikası*, 1965. Kiril harfleriyle.

13- Feyyad Kasımzade: *Gam Kervani*, 1968. Adli kitaplar da yayınlanmıştır.

Bunların dışında Azerbaycan'da F. Köçerli, Prof. Çobanoğlu, M. Paşayef gibi değerli kişilerin bu konuyla ilgili çalışmaları yayınlanmıştır.

²⁸ Sayın Abdülbaki Gölpınarlı'nın yayımladığı *Fuzulî Divanı'nın* önsözünde yüz sayfayı aşan incelemesi ve notlarını edebiyat tarihimiz adına minnet ve şükranla anmak gerekir. Bkz. *Fuzulî Divanı*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul. 1963.

Bu arada Sayın Dr. Müjgân Cunbur'un yayınladığı *Fuzulî Bibliyografyası'nı* ve yine şairle ilgili olarak *Yeni Yayınlar* dergisindeki yazılarını hatırlatmak da yerine getirilmesi gereken bir görevdir.

Biz bu yazıyı yazdıktan sonra İran'dan *Neşriye-i Danişkede-i Edebiyat ve Ulûm-u İnsani-i Tebriz* geldi. Bu değerli araştırma dergisinin 1351 Şemsî 1973 M. XXIV. Yıl 103. Sayısında Prof. F.R.C. Bagley'in Tebriz Üniversitesinde yaptığı bir konuşmanın metnine rasladım. Şâir-i Sezabane-i Etebat-ı Irak-ı Arab Fuzulî" başlığını taşıyan bu konuşmasının yirmi sayfalık metninde Sayın Prof. daha çok Prof. Hasibe Mazoğlu'nun yayımladığı Farsça Divan'dan elde ettiği sonuçlarla Fuzulî'nin yaşamı ve yapıtları üzerine verilen bilgileri ele alıp tartışmaktadır. Konuyla ilgilenenlerin bu yazıyı da görüp incelemelerini gerekli bulurum.

Ankara Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi İran Edebiyatı Kürsüsü elemanlarından Dr. Hamide Demirel'in Fuzulî üzerinde çalışıp doktora yaptığını da bu yazıdan öğrenmiş bulunuyorum. Bu doktora tezini de gözden geçirmek gerekir.

lan yayınlar bu konuda genellikle yepyeni bir şey getirmiş sayılmasa bile, bu büyük şairimizi çeşitli yönleriyle değişik kalemlerle bütün dünyanın gözü önüne sermesi ve dikkatleri bu eşsiz şairin üzerine çekmiş olması çok önemli görülmelidir.

Gene Fuzulî'nin 400. yıldönümü için hazırlanarak Bağdad'da 1959 yılında Arapça olarak Dr. Hüseyin Ali Mahfuz tarafından yayımlanan *Fuzulîyyü'l-Bağdadî*²⁹ adlı üç formalık küçük yapıt, içerdiği kaynaklar yönünden bizce çok dikkate değer bulunmuştur. Fuzulî üzerine çalışma yapacakların bu küçük fakat kaynakça yönünden çok zengin kitabı ellerinin altında bulundurması herhalde zorunludur.

Macaristan'da yayımlanan *Studia Turcica*'da Sayın Doç. Dr. Hasan Bicârî'nin "Fuzulî'nin Alegorik Eserleri"³⁰ üzerine Türkçe olarak çıkan incelemesini de değerli bir hizmet saymak gerekir.

Fuzulî'nin en az incelenen şiirleri Arapça şiirleridir. Bu konuda, başta Abbas Azzavî'ninki³¹ olmak üzere derin incelemelere dayanmadan verilmiş bir takım eksik yargılar vardır. Biz bu konu üzerinde kesin bir görüşe sahip olmakla birlikte şair ve bilgin Fuzulî'nin Arapça şiirlerinin³² öbür şiirleri aya-

²⁹ Dr. Hüseyin Ali Mahfuz: *Fuzulîyyü'l Bağdadî*, Bağdat, 1959, 45-46 S.

³⁰ Hasen Bicari: Fuzulî'nin Alegorik Eserleri, *Studia Turcica*, 1971, pp. 61-72. Bu değerli dostun makalesinden, *Külliyat-ı Divan-ı Fuzulî*, Macaristan Bilimler Akademisi, Doğu Ktb. No: 704573 ile M. Abid'in *Azerbaycan Edebiyatı Tarihi*, Baku, 1960'ı burada not etmeyi yararlı buldum.

³¹ Abbas Azzavî: *Tarihü'l-Irak Beyne'l-İhtilaleyn II-V*, Bağdad, 1354-1372.

³² Fuzulî'nin Arapça Divanı'nın tek nüshası, Sovyetler Birliği İlimler Akademisi'nin Asya Halkları Enstitüsü'nün elyazmaları bölümündedir. Bu şiirler 465 beyitten ibarettir. Fuzulî'nin bütün eserlerini içine alan ve 377 varaktan oluşan büyük bir el yazmasının 179-199 varaklarını kapsamaktadır. Bu yapıttan ilk kez 1930 yılında Rus doğu-bilimcisi Berthels, yazdığı bir yazıda söz etmişti. Sonra Fuzulî'nin ölümünün 400.Yıldönümü dolayısıyla, 1958de Baku'de yine Fuzulî'nin Arapça bir yapıtı olan *Matlau'l-İtikad* adlı kitabı ile birlikte Prof. Hâmit Araslı tarafından ilk kez basılmıştır. Yalnız *Matlau'l-İtikad* daha önce Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi yayınları arasında sağlam bir metin ve çeviri olarak çıkmıştır.

Bağdad'daki önemli işinden vakit ayırarak mektup yazmak zahmetine katlanan ve beni bu konuda aydınlatan Sayın İbrahim Dakukî'ye yüreğinden teşekkürü bir görev sayarım.

Bu Arapça şiirler, 8 na't ve münacat, 4 gazel, 11 tam ve bir yarım kasideden oluşmuştur.

Bu konu için ayrıca bkz. Abdülkadir İnan, *Türk Dili*, Seri: 2, sayı: 3-4, Mayıs 1940, s. 59. Bu yazıda Fuzulî'nin Arapça şiirlerinden söz eden Bertheltz'in Fuzulî'nin Arap edebiyatı üzerinde bir varlık gösterdiği iddia edilemez, dediği ancak dil itibarıyla Arap, üslup bakımından da Türk şiirine benzettiği belirtiliyor. Bu kişinin belirttiği önemli bir husus da bu Arapça şiirlerinde Hurufî etkisinin bulunduğu iddiasıdır. Bkz. E. Berthels: *Arabskiestixı Fuzulî "ZKW-Memoires du Comite des Orientalistes, V, 38-71"* Ayrıca Bkz. F. Köprülü: *Fuzulî, Eserleri ve Hayatı*, İst. 1924, s. 18-19.

rında olmasa bile, hatasız ve sağlam şiirler olduğunu kabul edebiliriz. Bizi şairin Arapça şiirleri üzerinde bu yargıya götüren önsözlerinde, ya da öbür şiirleri arasında rastladığımız Arapça kıtaları ve mısralarıdır. Gazeliyatının başındaki tanınmış Arapça dizeyi hatırlayacak olursak, bu yargımızın büsbütün dayanaksız olduğu söylenemez.

Uzun süre Ankara'da Irak Elçiliğinde çalışan ve şimdi Bağdat'ta Basın Yayın Müdürlüğü yapan Sayın İbrahim Dâkûkî'nin doktora tezi olarak hazırlamakta olduğu Fuzulî'nin Arapça şiirleri üzerindeki önemli çalışması, bu konu üzerinde vardığımız yargıları ya doğrulayacak, ya da bize yanılmamızın nedenlerini göstermiş olacaktır³³. Türkçeyi ve Arapçayı aynı yetkiyle bilen bu arkadaşımızın çalışması gerçekten bu konudaki önemli bir boşluğu dolduracaktır.

Türk Edebiyatı üzerinde metodlu ve ciddi çalışmalarıyla tanınmış, yazdığı Türk Edebiyatı Tarihini önce İtalyanca sonra da Fransızca olarak yayımlamış bulunan Sayın bilgin A. Bombacı'nın³⁴ "Fuzulî'nin Doğum Yeri ve Tarihi" üzerine yazdığı uzun yazı önemli bir yenilik getirmemekle birlikte, eski çalışmalarla yenilerini karşılaştırarak iyi bir özetleme ve sentez yapması ve konuyu yeni belgelerin de ışığında tartışmış olması bakımından değerli sayılmalıdır.

Bütün bu çalışmalardan *Fuzulî Menakıbı*'ni kısaca değerlendirmek için az çok bir destek bulmuş oluyoruz. Vardığımız sonuçları ve edindiğimiz kanıtları birkaç madde halinde şöylece özetleyebiliriz:

1- Yukarıda belirttiğimiz nedenlerle *Menakıbnâme*'nin yeteneksiz bir uydurmacı tarafından ortaya konduğu kanısına varmış bulunuyoruz.

2- Fuzulî'nin hocası olarak gösterilen Sadettin-i Kaşgarî, belirlildiği gibi, şairin doğumundan en az otuz yıl önce ölmüş olduğundan Fuzulî ile bir ilgisi olmamak gerekir.

3- Kendi yapıtlarında da birkaç kez belirttiği gibi Fuzulî Irak topraklarından dışarı çıkmamıştır. Bu bakımdan Sivas'a gitmesi söz konusu olmayacağı kâsındayız.

³³ İ. Dakukî, sözü edilen bu doktora tezini Ankara Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesinde savunacaktır.

³⁴ Bu yazı büyük bilgin Vladımır Minorsky'nin anısı için çıkan *Iran and Islam* adlı özel bir ciltte yayımlanmıştır. A. Bombacı: The place and date of birth of Fuzuli, *Iran and Islam*, Edinburgh University Press, p. 91-105.

4- Fuzulî'nin doğum yeri Bağdat dışında bir başka yer, belki de Hit olabilir³⁵.

5- Fuzulî'nin Medresetü'l-Hattat'a devamı ve yazısının güzel olduğu kabul edilebilir.

6- *Menakıb*'de geçen Molla Kasım'ın Ahmet Ateş'in bulduğu kayıtla biraz daha su yüzüne çıkmış olduğu düşünülebilir.

7- Fuzulî'nin soyunun Türkmenlerden olduğu ve Kuh-ı Sefîd'den geldiği şimdilik benimsenebilir.

8- Fuzulî'nin doğum tarihi Prof. Arash'ın açıklamasıyla 1500 yılına biraz daha yaklaştırılabilir, düşüncesindeyiz³⁶.

9- Son olarak kimi yönlerden az çok tutarlılık gördüğümüz bu *Menakıbnâme*'yi bozuk düzen bir biçimde yazan kişi, ya bizim görmediğimiz bir kaynağı görmüştür, ya kulaktan kulağa geçen kimi halk söylentilerinden haberli olabilmıştır, ya da hem yazılı, hem de sözlü kaynaklara kendi hayal gücünü karıştırarak bu *Menakıb*'i ortaya sürmüştür.

Bu ilişkiyle, Fuzulî üzerine yazılmış eski ve yeni kaynakları araştırarak karşılaştırmak ve bu büyük şairimiz üzerine kimi sonuçlara varmış olmaksızın kıvanç duyduğumuzu belirtmek isteriz.

³⁵ "Karahan *İslam Ansiklopedisi*'nin "*Encyclopedia of Islam*" ikinci basımına kendi yazdığı bir makalesinde çekingenlikle Fuzulî'nin Akkoyunlular zamanında Irakta doğduğunu ve doğum yerinin de başta Kerbelâ olmak üzere Bağdat, Hilla, Necef, Kirkuk, Manzil veya Hit olabileceğini söylemiştir. "Bombacı'nın yukarıda sözü geçen yazısından"

³⁶ "Fuzulî'nin doğum yılının bulunması için ortaya atılan fikirler birbirini tutmamaktadır. Yukarıda bazı olaylara dayanarak Fuzulî'nin doğum yılını bulmaya çalışan Karahan'ı da Rus bilgini H.Arash eleştirmektedir. Arash'a göre Karahan'ın sözünü ettiği Elvend Beyin, Ak-koyunlu Elvend Mirza ile bir olamayacağını, birinin sonunun bey, öbürünün ise mirza ile bittiği ve bu kimsenin 1500 yılında Bağdat'ta bulunmadığını ortaya atmaktadır. Aynı zamanda Arash'a göre, Fuzulî *Leyla ile Mecnun*'u Karahan'ın dediği gibi 55 yaşında yazmamıştır. Çünkü bu şiirde gençlik çağının heyecanı görülmektedir. Bu da 55 yaşında olamaz. Ne Arash'ın, ne de Karahan'ın ortaya koydukları tam olarak ispatlanacak şeyler değildir. Arash, mirza ile bey-in ayrı ayrı şeyler olduğunu söylüyor. Fakat öbür kaynaklardan yararlanacak olursak Elvend Mirza'ya Elvend Bey de denilebileceği görülebilmektedir; fakat Arash görüşünde ısrar ederek yazmaları örnek gösteriyor. (Leningrad ve Baku'de) Ve Elvend Bey ile Elvend Mirza'nın ayrı ayrı kişiler olduğunu iddia ediyor, bunlardan Elvend Bey o zamanın Bağdat Serdarı Ali Paşa'nın babası, Elvend Mirza ise Ali Paşa'nın oğludur.

Karahan, Fuzulî'nin doğum yılını şu şekilde bulmaya çalışıyor: 1510-1524 yılları arası Fuzulî'nin şiir yazma sanatını öğrendiği yıllar, şu da bir gerçekki 1514 yıllarında Fuzulî iyi bir şair. Bunu İbrahim Han'a sunduğu Kasidesinden anıyoruz. Bu sıralarda Fuzulî'nin yirmi yaşlarında olduğu farzediliyor. Şairin 1556 yılında öldüğünü bildiğimize göre, sonuç olarak şunu anıyoruz ki Fuzulî'nin doğum tarihi 1480-1490 yılları arasındadır. (A. Bombacı'nın sözü edilen *The Place and Date of Birth of Fuzuli* başlıklı yazısından).

دلم میدوید وقت وقت امید
 که قش شرم دارد ز موی سپید
 عجب دارد از شرم دارد من
 که شرم نمی آید از خوشین
 نه یوسف که چندان بلا دیدند
 که عکس روان گشتت شمشیر
 که عفو کرد آل یعقوب را
 که معنی بود صورت خوب را
 بگردار بدشان مقید نکرد
 بضاعت فرجاة شان زد کرد
 ز لطفت همین چشم داریم نیز
 برین پی بضاعتی خشتی غیر نیز
 کس از من سینه نامه تر دیده نیست
 که بچشم فعال اسپندیده نیست
 جز این کا اعتماد پداری نیست
 ای دم با فرز کاری تست

بضاعتی تا ورودم الا امید

خدایا ز غموم کن نا امید

هر که خواند دعا طمع دارم ز آنکه من بنده کن کارم

که تراب با قدم الجهد التقیعوض

بن پرقاسم بغدادی غفرانم بوجوب

تمام شد دیوان بستان در پنجم شهر ربیع الثانی سن ۱۰۸۰

مونی یازوم یاو کار اولی غمخون ای شد نگر بر دعا قلم غمخون

نه اران ز رود و
 ز بار سید علی السلام
 که در کعبه
 در آنجا

بر حفظ فرا گفته و کتابی بلی بگفتونم
 فرستم یاد کار این کتابت کمر
 بجموعه و جام شد چنانکم آن رفت
 خیال و اثر فطانت او یاه کار
 حاضر مانده درین غزلی او و نامه
 در زوم رفقای انجام او شکر
 نوشتیم مگر آید آن در شکر
 گفته خوانم فرناو یار کارم باو
 من الزمان الی الزمان ازین و فرم

در سال شکر نطق و فرمود
 آنجا زاره و در پیری بنویسند و
 از فطانت و سعادت بدین فرمودی
 ساره بود از زبان فطانت
 در زبانی که بعد از وفات
 فطانت در سال شکر در شهر
 با پیش آمده بغداد چنانکه مهمان
 بود در شهر بغداد چنانکه مهمان
 میکند آن بیگانه بیک شکر

در سال شکر نطق و فرمود
 این سال که از غزلی بنویسند
 غزلی فطانت و فرمودی
 ازین فرقت و کم سوزان و سوز
 بر سیم در سیم پایید
 آنقدرت ریا کر بلا سالی نخستین
 ۹۶۱
 ازین است
 ازین است
 بیاید

حالت این ظاهر بود از روی او آن
 بیگانه او چنین سه سال بود و ام
 چون او در پیرت سزوی بود
 در سال سوم که مهمان چهره جوهر
 پس مهاجرت آغاز کرد بجزایم
 آید من چهره او اعاده زیارت
 میگردم سالی چنین گذشت خوی
 بیکه بگرم اخوب فتمیدیم تکلف
 دریا از ما این رفقه بود

• مناقب فضولی •

• غریبی بنوی از دیارم
 • بیک در بند او بر فرارم
 • بوی و طعم و در دل میوزم
 • بندهم بر ازو محو مناسم
 • سیاسی بر خاتم سیاسی
 • و او زنده بدهم سید

کربت نیز بر اوست هر اسک
 هست کربتی دارد این امید
 ز بخرد دور حیات او است آن
 امید که از کرم جز در یابا - نهم
 فطره ستاد ن میخواهیم یعنی
 در غربت خواهیم جوان در بنواد
 در مدرسه بیضا حجره نشینیم بهر
 سعد آینده در اینجا ایما کنیم
 در جوارم مهمان حجره استنک

آغاز خواهیم کرد از بار و فادار
 فاضل بحدی ایم و فاضل
 آن روزه

• ۶۵ •
 سکنه بکر زو سکنه
 صاحب مادور

مناقب قضوی

غریب بنو از ویارم
 بیگ در بند او بر فرارم
 بوی و طعم در ویارم
 سینه بر از ویارم
 سیاه بر خاتم سیاه
 و او زنده بدهم بیست

آغاز خواهم کرد از یار و فاوار
 فاضل بحدانی هم قضوی نامدار
 در زاری بهمانی هم و شش
 در نطقه آغاز خست
 جرفی خواهم گفت آن چیز مرا
 از عهد و پیمان یار در عار

ست از بر او است هر اسک
 خرد و بر جانی دارد این امید
 بد که از کر مجزور است آن
 طره و ستاد ن میخواهم یعنی
 غربت خواهم بخوان در بغداد
 مدرسه بیضا حجره ششم بهر
 عد آینده در اینجا ایبا کنیم
 جوادم مهمان حجره است که

به با هم بیکدیگر نزو بیک
 ش زمین مستحاجت ما در
 بی حد است بوده نام این
 نشان محمد جاری و نام پدر
 همان سر و است که سر کرده
 سالار بقدر او بوده
 سال از فریب